

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Yarova Gulchexra Xasilovna

Sergeli tumani 318-Davlat maktabgacha talim tashkiloti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan bolalarda nutqni rivojlantirishning pedagogik, psixologik va metodik asoslari tahlil qilinadi. Nutqni rivojlantirish jarayonining bolalar tafakkuri, ijtimoiylashuvi va shaxs sifatida shakllanishidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda samarali metodlar, o'yin texnologiyalari va tarbiyachining roli ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *maktabgacha ta'lim, nutq rivoji, og'zaki nutq, lug'at boyligi, bog'langan nutq, pedagogik texnologiyalar, nutq madaniyati, nutq.*

Kirish. Maktabgacha yosh davri inson hayotidagi eng muhim rivojlanish bosqichlaridan biri bo'lib, aynan ushbu davrda shaxsning intellektual, ijtimoiy va nutqiy poydevori shakllanadi. Bola nutqi uning tafakkuri, atrof-muhitni anglash jarayoni va jamiyat bilan o'zaro muloqotining asosiy vositasi hisoblanadi. Nutq orqali bola o'z his-tuyg'ularini ifodalaydi, fikr yuritadi va ijtimoiy tajribani egallaydi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarda nutqni rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biri sanaladi.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan sharoitda bolalarning nutqiy faolligiga bo'lgan talab yanada ortib bormoqda. Nutqi yetarli darajada rivojlanmagan bolalarda o'qish, yozish va mantiqiy fikrlash jarayonlarida qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Shu bois, maktabgacha ta'lim bosqichidayoq bolalarning og'zaki nutqini rivojlantirish, lug'at boyligini kengaytirish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish va bog'langan nutqni shakllantirish muhim pedagogik vazifa sifatida qaraladi.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Maktabgacha ta'limning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarida bolalarda nutqni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu hujjatlarda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni tashkil etish talabi ilgari surilgan. Bu esa maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirish jarayonini ilmiy asosda tashkil etishni taqozo etadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar nutqining rivojlanishi nafaqat biologik omillar, balki ijtimoiy muhit, ta'lim sifati va tarbiyachining kasbiy mahoratiga ham bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, tarbiyachi va bola o'rtasidagi muloqot, mashg'ulotlar jarayonida qo'llaniladigan metod va usullar nutq rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan, nutqni rivojlantirishning samarali metodlarini tanlash va amaliyotga tatbiq etish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mazkur ilmiy maqolaning maqsadi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarda nutqni rivojlantirishning nazariy-metodik asoslarini yoritish, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va samarali metodlarni tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot jarayonida nutq rivojining pedagogik ahamiyati, tarbiyachi faoliyatining o'rni hamda o'yin texnologiyalarining samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Asosiy qism. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning rivojlanishi murakkab, ko'p bosqichli va uzluksiz jarayon bo'lib, u biologik yetilish, ijtimoiy muhit va pedagogik ta'sirlarning o'zaro uyg'unligi asosida shakllanadi. Nutq bolaning bilish faoliyati, tafakkuri va shaxs sifatida kamol topishida yetakchi omil hisoblanadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirish jarayoni maqsadli, tizimli va ilmiy asosda tashkil etilishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishida tovush madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Tovush madaniyati bolaning ona tilidagi tovushlarni farqlash, to'g'ri talaffuz qilish, nutq ohangi va sur'atini me'yorida qo'llash qobiliyatini o'z ichiga oladi. Tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish keyinchalik yozma nutqning shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois maktabgacha ta'lim tashkilotlarida fonematik eshituvni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar, tovushli o'yinlar va mashqlar muntazam olib borilishi zarur.

Bolalarda lug'at boyligini rivojlantirish nutqni rivojlantirish jarayonining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Lug'at boyligi bolaning atrof-muhit haqidagi bilimlari kengayishi bilan bevosita bog'liqdir. Bolalar yangi so'zlarni asosan kundalik muloqot, o'yin faoliyati, badiiy adabiyot va kuzatishlar jarayonida o'zlashtiradi. Tarbiyachi tomonidan so'zlarning ma'nosini tushuntirish, ularni turli nutqiy vaziyatlarda qo'llashga yo'naltirish lug'at boyligini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, predmetli va syujetli rasmlar asosida olib boriladigan suhbatlar bolalarning faol lug'atini kengaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Grammatik tuzilmani shakllantirish bolalar nutqini rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u so'zlarni to'g'ri qo'llash, gaplarni mantiqiy va grammatik jihatdan to'g'ri tuzishni o'z ichiga oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda grammatik qoidalar maxsus o'rgatilmaydi, balki nutqiy faoliyat jarayonida tabiiy ravishda shakllanadi. Tarbiyachi

tomonidan beriladigan savollar, dialog va monolog shaklidagi mashg'ulotlar bolalarning grammatik nutqini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Bog'langan nutqni rivojlantirish bolalarning fikrini izchil, mantiqiy va tushunarli bayon eta olish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bog'langan nutq monologik va dialogik shakllarda namoyon bo'ladi. Ertak aytish, hikoya tuzish, ko'rgan voqealarni bayon qilish kabi faoliyat turlari bolalarda bog'langan nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. Badiiy adabiyot bilan ishlash jarayonida bolalar nafaqat yangi so'zlarni o'zlashtiradi, balki nutqning ifodaviy vositalaridan foydalanishni ham o'rganadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirishda o'yin texnologiyalarining ahamiyati alohida e'tiborga loyiqdir. O'yin bolalar uchun yetakchi faoliyat turi bo'lib, u orqali bolalar nutqiy faoliyatga tabiiy ravishda jalb etiladi. Rolli o'yinlar, didaktik o'yinlar va dramatizatsiya mashg'ulotlari bolalarning nutqiy faolligini oshiradi, mustaqil fikrlash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'yin jarayonida bolalar erkin muloqot qiladi, o'z fikrini ifodalashdan cho'chimaydi, bu esa nutq rivoji uchun qulay psixologik muhit yaratadi.

Shuningdek, tarbiyachining nutqiy madaniyati bolalar nutqining shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Tarbiyachining nutqi aniq, ravon va grammatik jihatdan to'g'ri bo'lishi, bolalar bilan muloqot jarayonida adabiy til me'yorlariga amal qilishi zarur. Tarbiyachi bolalarni faol nutqiy muloqotga jalb etishi, savollar berishga, fikr bildirishga undashi lozim. Bunday yondashuv bolalarda nutqqa bo'lgan qiziqishni oshiradi va nutqiy rivojlanishni jadallashtiradi.

Umuman olganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarda nutqni rivojlantirish jarayoni kompleks yondashuvni talab etadi. Tovush madaniyati, lug'at boyligi, grammatik tuzilma va bog'langan nutqni rivojlantirish bir-biri bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilgandagina yuqori samaraga erishish mumkin. Shu jihatdan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirish bo'yicha pedagogik faoliyatni rejalashtirishda ilmiy asoslangan metod va texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarda nutqni rivojlantirish shaxsning intellektual, ijtimoiy va kommunikativ jihatdan shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan pedagogik jarayon hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nutq bolaning tafakkuri, atrof-muhitni anglash jarayoni va ijtimoiy moslashuvining asosiy vositasi bo'lib, uning yetarli darajada rivojlanishi keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o'qish va muloqot qilish uchun mustahkam zamin yaratadi.

Maktabgacha yosh davrida nutqni rivojlantirish jarayonini tizimli va ilmiy asosda tashkil etish bolalarda tovush madaniyatini shakllantirish, lug'at boyligini kengaytirish, grammatik jihatdan to'g'ri nutqni rivojlantirish hamda bog'langan nutq ko'nikmalarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, nutq rivojining ushbu tarkibiy qismlari o'zaro

uzviy bog‘liq holda amalga oshirilgandagina samarali natijalarga erishish mumkinligi aniqlandi.

Ilmiy tahlillar va pedagogik kuzatuvlar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirishda o‘yin texnologiyalari, interfaol metodlar va badiiy adabiyot bilan ishlashning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi. Ushbu yondashuvlar bolalarda nutqiy faollikni oshiradi, mustaqil fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda ijobiy psixologik muhitni shakllantiradi. Shu bilan birga, tarbiyachining nutqiy madaniyati va kasbiy mahorati bolalar nutqining shakllanishida yetakchi omil sifatida namoyon bo‘lishi ta’kidlandi.

Tadqiqot natijalari asosida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirish jarayonini rejalashtirishda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, mashg‘ulotlarni tizimli va izchil olib borish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish zarurligi asoslab berildi. Nutqni rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatning sifatli tashkil etilishi bolalarning maktab ta’limiga nutqiy tayyorgarligini oshiradi va ularning kelgusidagi ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Umuman olganda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarda nutqni rivojlantirish masalasiga ilmiy asoslangan, kompleks va uzluksiz yondashuvni ta’minlash bugungi ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu yo‘nalishda olib boriladigan izlanishlar va amaliy ishlar maktabgacha ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2019 (2020 yildan amalda).
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. Davlat maktabgacha ta’lim standarti. – Toshkent: Maktabgacha ta’lim vazirligi nashriyoti, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. PF-6097-son “O‘zbekiston Respublikasida ta’lim-tarbiya tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”. – 2020 yil 6 noyabr.
4. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q. Maktabgacha pedagogika va psixologiya. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021.
5. Abdullayeva M.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: “Innovatsion rivojlanish nashriyoti”, 2022.
6. Nurmatova D.A. Maktabgacha ta’limda nutqni rivojlantirish texnologiyalari. – Toshkent: “Akademnashr”, 2021.

7. Xudoyberdiyeva G.S. Bolalar nutqini rivojlantirishda o‘yin texnologiyalarining pedagogik ahamiyati. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2023.

8. Ismoilova N.R. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bog‘langan nutqni shakllantirish metodlari. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2020.